

MAKTABGACHA YOSHDA GI BOLALAR NUTQINI O`STIRISHNING MAZMUNI.

Elmuradova Lola Tojialievna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti maktabgacha ta`lim kafedrası o`qituvchisi.

elmrodovalolaxon@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11392715>

Annotatsiya. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda badiiy so'z katta o'rin tutadi. Bolalar xalq ertaklari, she'rlari, ertaklarini tinglashni yaxshi ko'radilar. Bolalar adabiyoti, eng avvalo, o'zining qiziqarli mazmuni, badiiy obrazlarning go'zalligi, tilining ta'sirchanligi, she'riy so'zlarning musiqiyiligi bilan bolalarni xushnud etadi. Nutqning buzilishi til parametrlari insonning ahvolini baholashda yordam beradigan yagona holat emas. Ba'zi hollarda, yaxshi o'qitilgan odamlar fiziologik parametrlar bo'yicha ma'lum nuqsonlarni sezmaydilar. Ammo ularning nutqi shunchalik o'zgaradiki, mutaxassis bo'lmaganlar buni tushunishlari qiyin. Biz bolalar nutqidagi keng tarqalgan nuqsonlar va nutqni yaxshilash usullari haqida gapiramiz.

Kalit so'zlar: nuqsonlar, bola nutqi, nutqni takomillashtirish, metodika, maktabgacha yosh, tarbiyachi, o'quvchi.

THE CONTENT OF DEVELOPING CHILDREN'S SPEECH IN PRESCHOOL.

Abstract. In working with children of preschool age, the artistic word has a great place. Children like to listen to folk tales, poems, stories. Children's literature gives joy to children, first of all, with its interesting content, the beauty of artistic images, the expressiveness of language, and the musicality of poetic words. Speech disorders are not the only case where language parameters can help in assessing the human condition. In some situations, well-trained people do not notice certain defects in terms of physiological parameters. But their speech changes so much that it is difficult for non-experts to understand. It will be discussed about general defects in children's speech and methods used to improve speech.

Keywords: defects, child's speech, speech improvement, methods, preschool age, educator, learner.

СОДЕРЖАНИЕ РАЗВИТИЯ РЕЧИ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ.

Аннотация. В работе с детьми дошкольного возраста большое место занимает художественное слово. Дети любят слушать народные сказки, стихи, рассказы. Детская литература радует детей, прежде всего, своим интересным содержанием, красотой художественных образов, выразительностью языка, музыкальностью поэтических слов. Нарушения речи — не единственный случай, когда языковые параметры могут помочь в оценке состояния человека. В некоторых ситуациях хорошо тренированные люди не замечают определенных дефектов в плане физиологических параметров. Но их речь настолько меняется, что ее трудно понять неспециалистам. Речь пойдет об общих дефектах детской речи и методах улучшения речи.

Ключевые слова: дефекты, речь ребенка, совершенствование речи, методика, дошкольный возраст, воспитатель, учащийся.

Inson tajribasining tarixan shakllangan mazmuni og'zaki shaklda umumlashtiriladi va uni tasvirlash va o'zlashtirish bu jarayonda nutqning ishtirokini nazarda tutadi. Nutq bolaga insoniyat madaniyatining barcha yutuqlariga yo'l ochadi. Umuman olganda, shaxs va barcha asosiy psixik

jarayonlarning shakllanishi ham bola nutqining rivojlanishi bilan bog'liq. Bolaning aqliy shakllanishida nutqning alohida o'rnini uning turli bosqichlarida rivojlanishiga yordam beradigan shartlar va omillarni bilishni juda muhimdir. Bola hayotining barcha jabhalarida til rivojlanishining ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin. Muloqot va tilning hayotiy ko'nikmalarning kaliti sifatidagi markaziy roli haqida kuchli dalillar keltirilishi mumkin. Samarali va og'zaki bo'lmagan muloqotga asoslangan erta rasmiy ta'lim va maktab hayotiy til ko'nikmalari o'rganish va rivojlanish uchun asos bo'ldi. Til va boshqa muhim ko'nikmalarning o'sishi o'qishga tayyorlik, savodxonlik va hisoblashni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, hozirda muloqot va tilni rivojlantirishdagi qiyinchilik umrbod ta'sir ko'rsatadi.

Nutqning rivojlanishi bilan harakatlanuvchi kuchlar masalasi ham tez sakrash shaklida sodir bo'lishi va to'sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash aniq maqsadni ko'zlagan holda bu jarayonga pedagogik ta'sirni tashkil etishning kalitidir. Bola o'yinlar va didaktik vositalar asosida yangi bilimlarni o'zlashtirganda samaradorlik yuqori bo'ladi. Ya'ni, badiiy adabiyotni oddiy o'qishdan ko'ra, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda faoliyatni amalga oshirish har bir bolaning nutqini rivojlantirish jarayonini ta'minlaydi va tezlashtiradi, bu orqali ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Buning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni jarayonda faol qo'llash kerak. Nutqni rivojlantirishning buzilishlari ko'plab mutaxassisliklar chorrahasida. Nutq funksiyasi bolaning tafakkuri va umuman aql-idrokini rivojlantirish uchun kalit hisoblanadi, shuning uchun nutqning shakllanishining buzilishi muqarrar ravishda fikrlashning rivojlanishida kechikish, muloqot va sotsializatsiya buzilishi, xatti-harakatlarning buzilishi va maktabda muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Nutq rivojlanishining buzilishi umumiy pediatriya amaliyotida uchraydigan keng ko'lamli kasalliklarda kuzatilishi mumkin.

Shunday qilib, ularning sababi surunkali otitis media va eshitishning buzilishiga olib keladigan boshqa holatlar, epilepsiya va konvulsiv bo'lmagan epileptik ensefalopatiya, artikulyar apparatlarning rivojlanishidagi anomaliyalar, miya yarim pansi va boshqa ko'plab holatlar bo'lishi mumkin.

Bolada nutqning shakllanishi uning umumiy rivojlanishining asosiy xususiyati hisoblanadi. Oddiy rivojlanish bilan bolalar yaxshi til o'zlashtirish qobiliyatiga ega. Nutq va miya o'rtasida yaqin aloqa mavjud. Nutq eng yuqori aqliy funktsiyadir, shuning uchun uning ishlashi miyaning ishiga bog'liq. Miya yarim korteksining etuk holati, yaxshi shakllangan artikulyatsiya apparati va saqlanib qolgan eshitish nutqning normal rivojlanishi uchun muhim omillardir. Yuqorida aytilganlarning barchasiga siz nutq muhitini qo'shishingiz kerak, bu ham bolaning tug'ilishidanoq bolalar nutqining to'liq shakllanishini ta'minlaydi.

Nutqning rivojlanishidagi buzilishlar bolalarda ham, kattalarda ham keng tarqalgan. Va buzilishlarni keltirib chiqaradigan sabablar juda xilma-xildir. Murakkab nutq buzilishlari hech qachon tovushlarning talaffuzidagi nuqsonlar bilan cheklanmaydi, bola ham tovushlarni qulog'i bilan farqlay oladi, faol va passiv so'z boyligiga ega, iboralar va jummalarni noto'g'ri tuzadi.

Nutq rivojlanishining buzilishining sabablari sifatida biz quyidagilarni nomlashimiz mumkin:

- homiladorlik va tug'ilish jarayonining anormalligi;
- artikulyar apparatlar bajaradigan funksiyalarning buzilishi;

- eshitish organlarining shikastlanishi;
- aqliy zaiflik;
- irsiyat va ijtimoiy omillarning salbiy ta'siri, ya'ni og'zaki muloqot va bola ta'limining etarli emasligi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini shakllantirish muhim va qiyin vazifadir. Ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal qilish bolalarni yaqinlashib kelayotgan maktabga tayyorlash uchun ham, boshqalar bilan qulay muloqot qilish uchun ham zarurdir. Nutq nuqsonlarini tasniflashda, birinchi navbatda, bolaning aqliy, aqliy va eshitish qobiliyati tekshiriladi. Nutq nuqsonlari og'irligiga qarab guruhlarga bo'linadi.

1. Dislaliya - artikulyatsiya apparati a'zolarining normal innervatsiyasidan kelib chiqadigan nutq buzilishi bo'lib, u asosan tovushlarni talaffuz qilishdagi nuqsonlar va ba'zan fonematik idrok etishning rivojlanmaganligi bilan namoyon bo'ladigan engil nutq nuqsonidir.

2. Dizatriya - juftlashgan neyronlarning shikastlanishi natijasida paydo bo'ladigan artikulyar apparat a'zolarining innervatsiyasining organik shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq buzilishi. Paraliz ko'pincha bir tomonda, chap yoki o'ngda. Bolaning tili asosan paretik falaj bo'sh yoki spastik, ya'ni tarang falajdir.

3. Alaliya - miyaning organik shikastlanishi natijasida yuzaga keladigan og'ir nutq nuqsoni bo'lib, u normal eshitish va intellektga ega bo'lgan odamlarda tashxis qilinadi. Nutq nuqsonlarini bartaraf etish usullari:

1. Artikulyatsiya, nafas olish, kichik qo'l mushaklarini rivojlantiruvchi mashqlar;
2. Logo massaji (nuqta, tasalli beruvchi, tetiklantiruvchi massaj);
3. Muammoli tovushni nutqqa kiritish (taqlid va mexanik usul);
4. Maqolada muhokama qilinadigan nutqni rivojlantiruvchi didaktik o'yinlar, shuningdek, bir nechta usullar mavjud.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda to'g'ri nutqni o'z vaqtida rivojlantirish uchun samarali pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash kerak. Ushbu muammoni hal qilishda pedagogning bolaning nutqini tuzish qoidalarini tushunishi, nutq buzilishlarining paydo bo'lishining qonuniyligini tushunishi katta ahamiyatga ega – ma'lum bir yoshda. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi kattalar nutqidan ko'p jihatdan farq qiladi. Bu farqlardan biri bolalar nutqining yangiligi - bolalar mustaqil ravishda tuzadigan so'zlar. Pedagoglarning so'z yasalishi va flektiv yangiliklarni o'rganishdagi ahamiyati ular bolaning nutqini rivojlantirish ko'rsatkichlaridan biri ekanligi bilan tasdiqlanadi. Ularning tashqi ko'rinishi bolaning nutqining normal rivojlanishini ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ishlash amaliyotida tarbiyachilar bolalarning malakali nutqini rivojlantirishga bo'lgan intilishi va bolaning nutqini tuzish qoidalari haqida g'oyalarning etishmasligi va shu munosabat bilan samarali usul va usullarni tanlashda qiyinchiliklar mavjud. Bu nuqson qo'zg'alish va tormozlash jarayonlari muvozanatining buzilishidan kelib chiqadi. Nutqni terapevtning tavsiyalariga ko'ra, bolaning nutqi kechiktirilgan yoki tovushlarning talaffuzi noto'g'ri, duduqlanganligini sezganingizdan so'ng darhol mutaxassislariga murojaat qilishingiz kerak.

Qanchalik erta murojaat qilsangiz, nutqdagi nuqsonlarni samaraliroq bartaraf etish mumkin.

Nutqni rivojlantirish metodikasi - maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat qonuniyatlarini o'rganadigan fan. Boshlang'ich va maktabgacha

yoshdagi bolalar tarbiyachisining bolalarga ona tilini o'rgatish qobiliyati uning kasbiy tayyorgarligining muhim ko'rsatkichidir. Bolaga tabiat tomonidan berilgan barcha aqliy qobiliyatlar ona tilini o'zlashtirish, ayniqsa uni maktabgacha yoshda o'rganish tufayli paydo bo'ladi va rivojlanadi. Farzandlar ona tilida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy ma'naviy boyliklarni qay darajada meros qilib olishlari, o'qituvchilarning kelajakda o'z davri ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtira olishlari, insoniyatning ilg'or she'riy-estetik ideallariga sodiqliklari. Ularning O'zbekistonda demokratik jamiyatning to'laqonli bunyodkori bo'lib yetishishi pedagogga bog'liq.

Bo'lajak pedagog bolalarga ona tilini o'rgatish uchun nutqni rivojlantirish metodikasi nazariyasini chuqur o'rganishi va bu sohada fanga ma'lum bo'lgan usullarni o'zlashtirishi, bolaning ona tilini o'rganish qonuniyatlarini tushunishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda malakali, to'g'ri va xilma-xil nutq, afsuski, juda kam uchraydigan hodisa. Fikrlash sifati, tevarak-atrofni to'liq bilish, ona tilida erkin so'zlash qobiliyati bevosita uning rivojlanishiga bog'liq. Ongli ota-onalar buni tushunishadi va bolaning nutqi ustida ishlashga, samarali va qulay usullarni izlashga, buyuk mutafakkirlarning asarlari bilan tanishishga har tomonlama harakat qilishadi.. Ota-onalar bilan hissiy muloqotga bo'lgan bu ovoqli javoblar allaqachon chaqaloqning eshitishlari tomonidan nazorat qilinadi va ular yo'qligida kattalar ehtiyot bo'lishlari va mutaxassislar bilan maslahatlashishlari kerak. Bolaning nutqining rivojlanishi va uning fikrlash rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlik bir qarashda ko'rinadiganidan ancha yaqinroqdir va bu ikkala jarayon ham, ikkala bosqich ham chaqaloqning to'liq rivojlanishi uchun bir xil darajada muhimdir. Boladagi nutqning birinchi ko'rinishlari qichqiriq yoki qichqiriq shaklida kuzatilishi mumkin, keyin nutqda so'zlarga aylanadigan bo'g'inlar paydo bo'ladi.

Aqliy qobiliyatlarning poydevori erta bolalikdan qo'yilgan va farzandining chuqur salohiyatini ochishga intilayotgan ota-onalar shunchaki til ko'nikmalariga alohida e'tibor berishlari kerak. Bola nutqini rivojlantirishning keyingi bosqichi faol so'z boyligini shakllantirishdir. Bu passiv lug'at tarkibidagi so'zlarning faollashishi va nutqda to'g'ri ishlatilishi bilan tavsiflanadi.

Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun maxsus texnikalar mavjud. Nutqni rivojlantirish metodikasi - pedagogikaning qonuniyatlarini, maktabgacha ta'lim tashkilotida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan faoliyatni o'rganadigan pedagogika fanidir. Metodikaning asosiy maqsadi- ilmiy-pedagogik asosda nutqni rivojlantirishning eng samarali vositalari, usullari va usullarini ishlab chiqish, maktabgacha ta'lim tarbiyachisi ularni jihozlash, ularda bolalarda zarur nutq ko'nikmalarini maksimal darajada rivojlantirishga o'rgatishdir. Nutqni rivojlantirish metodologiyasi, boshqa xususiy usullar singari, quyidagi asosiy savollarga javob beradi:

- 1) nimani o'rgatish kerak (bolada nutq qobiliyatlarini qanday rivojlantirish kerak);
- 2) qanday o'rgatish kerak (bolalar nutqini shakllantirishda qanday usul va usullardan foydalanish kerak, qanday sharoitlarda);
- 3) nima uchun bu tarzda o'rgatish kerak (nazariya va amaliyotning qaysi ma'lumotlari nutqni rivojlantirishning tavsiya etilgan usullarini asoslaydi).

Uslubiy nazariya bolalarga ona tilini o'rgatishning obyektiv xususiyatlarini aks ettiradi, mahalliy maktablarda yaratilgan nutqni rivojlantirish metodologiyasi sohasidagi eng yaxshi

narsalarni umumlashtiradi. Metodika nutqni rivojlantirishning o'ziga xos muammolarini hal qilish uchun bir qator qat'iy standartlarni belgilaydi (masalan, hikoya qilishni orgatishning maxsus usullariga bo'lgan ehtiyoj, she'rlarni yodlash uchun guruhning ma'lum bir tuzilishi, turli xil adabiy ertaklardagi bolalar nutqining xilma-xilligi va boshqalar). Bu me'yorlar har bir pedagog tomonidan asosli va tushunarli bo'lishi muhim.

Uslubiy nazariya metodik amaliyot bilan birga rivojlanadi. Amaliyotda individual uslubiy takliflarning to'g'riligi va hayotiyliigi sinovdan o'tkaziladi, amaliyotning o'zi fan oldiga muhim, ammo hal qilinmagan savollarni qo'yadi. Hozirgi vaqtda nutqni rivojlantirish bo'yicha treningning kalendar rejasiga, nutq rivojlanishining turli darajalariga ega bo'lgan bolalar nutqini faollashtirish usullarini ishlab chiqish bo'yicha aniqroq tavsiyalarga ehtiyoj bor.

Metodologiyaning asosiy tamoyillari:

- Yangi so'zlarni o'rganish orqali so'z boyligini har kuni oshirish.
- Yangi so'zlarning ma'nosini boshqa so'zlar bilan suyultirish orqali tushunish.
- To'g'ri ko'paytirish va talaffuzni nazorat qilish.
- So'zlashuv yoki faol so'zlarni passiv so'z boyligi hisobiga boyitish.

Uslubiy nazariyani bilmagan pedagog bolalarni ko'r-ko'rona o'rgatadi, faqat o'z taxminlariga asoslanadi yoki boshqalarning tajribasidan nusxa oladi. U juda ko'p narsani sog'inadi, chunki u eng yaxshi pedagoglar avlodlari tomonidan ishlab chiqilgan va metodologiyada umumlashtirilgan nutqni rivojlantirishning barcha usullari va usullarini oldindan ko'ra olmaydi.

Nutqni rivojlantirish metodikasi maktabgacha ta'limning boshqa maxsus usullari bilan chambarchas bog'liq, chunki nutq umuman bolaning shaxsiyatini rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biridir. Boshqalarning nutqini va o'z faol nutqini tushunish har qanday pedagogik jarayonda zarur bo'lib, ular bolaning barcha faoliyatiga hamroh bo'ladi. Nutqni rivojlantirish metodologiyasi barcha pedagogika fanlari kabi ijtimoiy fanlarga tegishli. Uning metodologik asosini til va tafakkur haqidagi marksistik-lenincha ta'limot tashkil etadi.

Marksistik-lenincha falsafa tilni ijtimoiy hodisa sifatida insonlar muloqotining eng muhim vositasi sifatida belgilaydi. Kishining mehnat faoliyati jarayonida vujudga kelgan va rivojlangan tafakkur, xuddi til kabi, uning atrofidagi hayotning aksidir. Til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik kishilarning ishlab chiqarish faoliyati, fikr almashish zarurati, birgalikdagi harakatlar bilan bog'liq. Til va tafakkur bir-birisiz mavjud bo'lmasa ham, ular bir hodisa emas. Fikrlash obyektiv voqelikning in'ikosidir, til esa ifodalash usuli, fikrlarni boshqa odamlarga mahkamlash va etkazish vositasidir. So'z va tushuncha dialektik bog'liqdir. Til va tafakkurning uzviy bog'liqligi haqidagi marksistik pozitsiya ona tili o'qitish tizimini rivojlantirish, ta'lim va tarbiya ishining o'zaro bog'liqligi haqidagi talabni asoslash uchun fundamental ahamiyatga ega. Tilning kelib chiqishi haqidagi savolga marksistik-lenincha falsafa javob beradi. Tilning kelib chiqishi haqidagi nazariyani F. Engels tomonidan materialistik tushunish asosida ilgari surilgan jamiyat va insoniyat taraqqiyoti tarixi. Uning asosiy qoidalari quyidagilardan iborat: til kishilik jamiyatining paydo bo'lishi, mehnatning paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan, muloqotga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish jarayonida yaratilgan; u darhol so'zlashuv tili sifatida paydo bo'ldi. Nutqni rivojlantirish usuli bolalar nutq organlarining tuzilishi bo'yicha anatomik ma'lumotlardan foydalanadi. Ushbu ma'lumotlar bolalar bilan ishlashning mazmuni va usullarini ishlab chiqishda hisobga olinadi.

Nutqni rivojlantirishga rahbarlik qilishda pedagoglar, ayniqsa, aqliy faoliyat sohasidagi bolalar faoliyatining mohiyati va ahamiyati haqida bolalar psixologiyasidan olingan ma'lumotlarga tayanadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining mazmuni va rivojlanish yo'llarini aniqlashda biz bolalar psixologiyasining nutqning yoshi va individual xususiyatlari, har bir yosh bosqichida uning rivojlanishining taxminiy darajalari bo'yicha ma'lumotlaridan foydalanamiz. Nutqni shakllantirish usullari va usullari tizimini ishlab chiqishda maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy jarayonlari va shaxsiy xususiyatlari (idrok, fikrlash, tasavvur va boshqalar) hisobga olinadi. Nutqni rivojlantirish metodikasi maktabgacha pedagogika, ayniqsa maktabgacha yoshdagi didaktika bilan bog'liq. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar nutqini rivojlantirish jarayoni ta'lim va tarbiyaning birligini ifodalashi kerak. Shuning uchun "Nutqni rivojlantirisha" kursi talabalar pedagogika, psixologiya va pedagogika tarixi kurslarini o'zlashtirgandan so'ng o'rganiladi. Nutqni rivojlantirish metodikasi va maktabgacha pedagogika tarixi ular o'rtasidagi bog'liqlik tabiiydir.

Nutqni rivojlantirish metodologiyasining tarixi bilan tanishish fanning dinamikasini ko'rishga, uning hozirgi holatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bundan tashqari, o'tmishdagi ilg'or uslubiy merosning ko'pchiligi hozirgi bolalar ta'limi tizimiga tatbiq etilishi mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutqni rivojlantirish metodikasi boshlang'ich maktabda rus tilini o'qitish metodikasi bilan bog'liq. Pedagog maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabda savodxonlik va o'qishga tayyorlaydigan amaliy nutq ko'nikmalarini muvaffaqiyatli egallashga hissa qo'shish vazifasini bajaradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalar nutq tilini faol ravishda o'rganadilar. Maktabgacha tarbiya pedagoglarining muhim vazifasi bor: maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini to'liq rivojlantirish. Pedagogning bolaning nutqini tuzish qoidalarini tushunishi maktabgacha yoshdagi katta yoshdagi bolalarda to'g'ri nutqni o'z vaqtida rivojlantirish muammosini hal qilishning zarur shartidir. Bolalar yangiliklarining sabablarini biladigan kattalar maktabgacha yoshdagi bolalarning ona tilini o'zlashtirishda qanday qiyinchiliklarga duch kelishi mumkinligini oldindan bilishlari mumkin.

REFERENCES

- 1 M. Asqarova, S. Matjonov va boshqalar. Yosh bolalarning nutqini rivojlantirish. T.: O'zbekiston, 2001. -160 b.
- 2 D. R. Babayeva. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. O 'quv qo'llanma. -Toshkent, 2017 yil.
- 3 Shodiyeva Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarni talaffuzni to'g'rilashga o'rgatish. - Toshkent, 1995 yil.
- 4 Shodiyeva Q. Bolalarni o'qish va yozishga o'rgatish. – Toshkent, "O'qituvchi", 2002 y.
- 5 Mo'minova L.R. Nutq terapiyasi tekshiruv va bolalarni o'qitish. O'qituvchi. T., 1992 yil.
- 6 R. Shomaxmudova, L. Mo'minova. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. O'qituvchi. T., 1995 yil.
- 7 Zeitlin SN Bolalar nutqida so'z yasalishi va shakl shakllanishiga oid insholar. M., 2009 yil.
- 8 Eliseeva M.B. Bola nutqining rivojlanishi: tilshunosning qarashlari // Logopedist., 2005 yil, 4-son.